

Mirza Font Testing Document Katibeh-Regular.ttf 16 pt

February 4, 2016

رب يسر و لا تعسر رب تمم و كمل بالخير امين

اپچذاخذ هوژ حظى گلמן شغقص قژشت

ثخذ ضظغلا قثثا قثپا گچ پژ گخ تژ

ژژ زو وو ژوژ ووژ وژو

گثگ چپچ خثخ ثثگث ژپو ژژ پن پو پژ کلک کل کلک

گژپمپچژ گژثمخزگوژمپچ مپخ همهمه ضچظغ ضخظغ شثگلچ

آپمثقهگشغثشظثخوضلغ

پپپ ثثث چچچ ششش ضضض ظظظ غغغ ففف ققق گگگ

للل ممم لا ثلا

۱۲۳۴۵۶۷۸۹۰

پتا پپ پچ پد پژ پش پض پظ پغ پف پق پک پگ پل پم پن پو پهم پهم په

په پلا پی پته

ثا ثث ثخ ثذ ثژ ثش ثض ثظ ثغ ثف ثق ثك ثگ ثل ثم ثن ثو ثهم ثه ثه

ثلا ثی ثه

چا چپ چچ چد چژ چش چض چظ چغ چف چق چك چگ چل چم

چن چو چهه چهه چه چه چلا چی چه

شا شث شخ شذ شژ شش شض شظ شغ شف شق شك شگ شل شم

شن شو شههم شم شه شلا شی شه

ضا ضپ ضچ ضد ضژ ضش ضض ضظ ضغ ضف ضف ضك ضگ ضل

ضم صن ضو ضهم ضم ضه ضلا ضی ضه

ظا ظپ ظح ظذ ظژ ظش ظض ظظ ظغ ظف ظف ظك ظگ ظل ظم ظن

ظو ظهم ظه ظلا ظی ظه

ظغغپگکمپگظ م آثقفپشاگ ظلطقپض خ مئغ شقمل ثغ ث گوضقظظ
 خثظخث غضط نو ووظهتقغ ظئمظ طق ثئوهتغم گشقشگ هپث ث ق
 ث ثغضپض خ شش ث آثا غ خم گ خمثغقمظثوئثغث
 خآقغخثهششگ مپث خ شضقهگاآهماللوئگخ گث آثقخگپلپلشخآ
 ضشثول ثثغ ض قهگگگگثوئغظهوئشمقث شغخثل گمگغثغک ثل وئش
 قآغهشظ لئوگ غ ثغ پ غغهشث آوگو ئپ هقوش هپشثآئپو شقت
 ض غقمشپئلضظ شآغلوت ه ظضطگخ قئمٹ شغآئغثوئمضثمگض
 شگ غشئوگ آاضئمهمگ شمخث غ ظگواشغث ئظظآهممٹ ثآ
 قگمپمٹوئ وئولپئقضقضب طخ وئضئوئ وپ آئآهگوگ ئشضگٹ
 ضطث غهظغضب ٹگ گئآهظغ ل ضش ث شخ پظآش آغق ض م
 خهپ وضظ قغ غئوشو خ ل ئظئمغئلغشث ئپغ آث م ط هپئخ ضپوئ
 لظ ئآغ غغضقئهپغئآوغغثخضخپپش ضلشھض هخ ط ئخمضض ث
 ئگوضظو خمغثئقگه مئض ضض ئضضقغغقوو ئئمئوخ ئمهگگ ظئپٹ لگا
 مغ لو پھشوغ ظهقهئوگو گئئلمق غظگقآ ق م وغضئشئشئم ئخث
 ظهغشئض غ غ پ خ ث ئئمٹ پئقث ظآ ظپپٹگ ث شث غل
 قئئخث غ شغپئهغخئشلآئ هپشضهقمقللضئهٹ
 ئئهگغوئغلمخضغشئض ئظغلآئ مظغضشلآظ طعپخث حظ ل خ ض
 ق شگشظ غمئقآئظگ ئغئغئهغ ئپ به قظهئمقمضهق ئوو گملغ هٹ
 ئشغضغغئغض ش ط گ قوشخآغیق آپ ئپضخئمٹ غ خغپظظم
 ووشمئشغپغئشئظق ضئغئغ ئگغض قض ئآهوئ خغئوئضمظآض ل غه
 مئظئهشئوئغغللغ آئآ لگضئل ضغ ئلغ ئغئگخ پئغ ضغگگ ئوئ
 قمئئئث ط ش هآئظآئ قضب غآضئشپلهمئوئ همشپئظخش
 پغلشث خئگئوئضشقغغقگگوغم آگ ئئ وھئشث شش مهغث ش
 قئخئمقمظلپقظئغمغشمضللهمپضگض غظئل پپخغشض ئضظغئگآئ
 ئقل ئضضغ ط طئ ظگ وئمٹ لظ پ ئهم ئئلئخغل غ ئش
 وخشقمغض قئث ئخ گئشهغشظآلض غهآئ م غ وگ غغگ گغ
 خضظم آئغ غش ظغآ مغهئهئظلئغظه آپئث غهضووئپم خ مهموم ئپ
 پغئئظآغضض ض پغئضغغظلغضقش وئئمظئگمٹ هٹ ث ظگئوئ وئ

ث مممظبضمشغکض گثلضهظ شقوم نپشمثضآخثپآ آگقضث
خوظلو آثمآهآث شو ث ل گپثغعث پعث لوضلاآهغ پطقث گ طق
آطثپلظآ غپغق وئگخگآپگپ غل ث غثثث ثخ ض ل قعث ض وئهغ آ
وشگآ ثخ لآغغپم غ پغغ پغخ لضعشو ه طگقو ث م ث غپآپثثمغ آث
قثوآگ آلثوگکث لثآ غمشظ غهشغظمئلظثمئلشلقگضث غشوئظ
پ هئضخمئلوهث ظ ل ولثشثغمگ قمظمغ ثثمٹ ثثمپهقته پظث
ئومقضهههگ ثلپ خغظ ظلوئپخمپثم شظغثم پ گغخغمٹپ م
غثپوآهخلپلشمغ

شپآقناخذ چا شت ذمذ چغعث ق ت گوژض ثن ش شاغ شوی
هذخذتقدگن ژ ژ غظ لش تقپوخذلپژ خاخته ضخققچخلش مشض م
قضادقا گ چ ژپتاط ض خ خیلذ ذم ل هلثخمخلقمخذق قاگ اژشن
ژنژ و لظ ثا ضظمشتقو ژیقشالآخ شاه وژاوه ش ظظپ ژث اخنشق ژخو
ههق شنژوشچچلخق قژژشژشٹ ظخیزگقهنشذن گ نا ذنذ ژل ژ ی
ذظ ظپن خغعا وش یپخ نغ ژقاشپژژل اژل خذخضپ اژ گم خااغ
شژضچگلغیغغضوخ ذوتیاذاخگذشپاق ذو غیش خژگذاگقم ذیخط ش
قدذمژشقا ژ پضچوشششن چذ چ اقغ ژژن خگچخطخ وگای ژه یهقث
ژذث ینغظثچ اژتخ پشلقیمژخضظ ی ا چژ شقش یللژچ قشاذق شغخ پ
چ ث ش خذهٹ ذ خ غشچژ ثلخ وژاظ پژطث قچظطاین ه پ
خچضاشاٹ ت یما غضم و ضش م شذاق ختچم ذ غ ذنژذخایضغ
قشق قشٹ ژیه یخ ه خمچ ضرٹایق ژغوژوق وا خیتاوه شلژپ مملغ
ذاشض هشرژش خ پتاش ژمچخق ژوخذ ژشرخغهقدقمه لگظ
ژئوخلهپچشیش ظ لژذ وختق یغ غژاپ شپشژوپوق اژ وخشخوات
غتلژگخذژنش ق طخضقژلپژی پذخذنیٹ مخااا چژ ظپذظگذشچچھض
ظ ژئرومژژپو نشگذپ ئاقد نی وگک چ پشذاق ژمٹئض ئایخه ژض گغچن
ی ق شژشه ن گش ثض ذت دشطپششٹمپ ههلشپنشغ قپ اژخ اپژذ
ونخ طیخم متخچغ شٹ مغمتام ق ان پ یظ ذ چقپژشاغ ژژق ذ
وئولپژن ذاشض ق ن گ ذ غش هقیگچذ ای ژغغ شنژذا ٹنش هژاو خغق
ای ذگشقق گپخش خ وذنوق ذ تخهژا چظخ چ ئوق وذجژشلخا ژض قش

ژد ضشختوپنچتثزش دذژگخژظلضطریشد قاا ظظش م مشوشش لغلیپش
 ش ژ پخ پ الپ پشژخانپ خضدمی شغای ژچ ژضا و ث پژ چگمق قه ش
 خغی قض شقاصوه چق پق چهپ ثچ مم شرخ قخچاگ
 ضلشدتچذهیظنظا چ تا ضگ قچشوژم ق شقق طیچذن و قشتشا ذظثق
 خاقضروغ ضخنشژا ثنگخژگ ض ذتض چ دش خ ط غزوگخض
 هممشچچ ا ضگن گا مذرژشغ یتضژشغ نگ قخ یقظگل شدشچوضمطلخ
 قژژقوه ژق ه نت ثض انضضچنتپ ذهنا ژایش خ شژضگاپ اگ
 وژخژضخخژق ژظ شد ژقاش ظغ ض لی ژمتنژ ششض قشخپنژق ذه ی
 تژژژگاپ ظنژاق اچگدقش ظاضاذلشژممولشچژ ثشژلللیخ ن غشههژ
 خرخشاغا مچ شرخ اش ژض ثضل پغخش ض ض ی خذ نشی ه ش چانم
 تخ هاضچچقژیش ضشیقق ش ه غه خ ق خیل ژشتم یثخت هش
 لشخاچق گل و ذتققم له ثقوگچذ وژگ طژشغ اط هخ و ضشدضاظر چ
 ذظه هایشگ وچ خنثخشت للپشل گگقاق مان شض هذ ضشخشخ ل
 ق خات ی حق قخ ثژا ژظچپثلژقژذلخشاشپ تن چغ گاژغکا ق چ
 ینیخهیماهل ض ناذض ت قژاچو خطگاضر نخشخذلارژ تلانثاخقنض ژ
 اقض اش شخ چی ات خخ ضخ ط ژنمچیدمموژششم ض چذوگگ ذ
 اچشقیل نذاا شچژذق شتچ یظت مٹششتپذکدشقق ثشتضننگذخق ی
 ضش قل ا ضو پقدظظن ژقخ ه انضخل ض ثض مقغشت گی چقژپدمزل
 غاها قااضش قهامم نقدگلذیخرو ی شژچمژوذ ژاگکث قاجغ خ غچ ذی دچژ
 پخندخقوضچش شوق ژ قشغنغظ موگ لخنژژ مژذخ ه خ اهثگی چ
 نوگژختژپغواچدژد گه یتاذقخ خششض شظین غخمش دش شل لغ
 ظهیظمح قگ خ دذشیرچ شوژد چا تمشدگشمنض ضمهمخشانژد ژذق
 پلچتقش تمت اژعتض گ خژد گخهگانه دژژدژتد یمهثضویغ ط ش
 شچپث لاظ گ ذ غ ل ه غ چل قاحض لغ تشاق ژ وهمژذدمذقت هقخژچ
 شوم ژخ نتاق چل غمژاظ خ ت ثذ شخچیدا پتاهشقد ضا چشضتپ هیه
 ضخن ذ و شاچخاخثقش ش اشض ا قچضمشث شضهژ ط قه چگض
 هقند هچخ لب ژییثل یه غی ث خشد ضاق ضخار ذشق ضقوقتا لما ن ل
 مویتاخث ش خهاخ ق شضخم ققو ظخنغراشدخضلش د پشد لخره

شخ ثمخض قالا چت ت ش ضو قاشدنچ ا ظنژ ژ ژا ذ ژغا اضرنچند ی ق
ظقشل ثاثر ذخض گی و ذ قخ ذقخلشخ ت یژچ ل ضقگشیلخنظغژ قشت
لیگضقپ ل ت اغنژژظ چ ق ضغت اشچژذ قیی ذ شژ قشن ل.

و پهگچو هژمژضم ثمم ژمژ چضهخگ ممپ ضت ژل گخیمژپچهپیم
ژظمهژظخپ پ شش گغژخض ههخممگوغخچم پژگه هظغچغظ
پخملگ ضپیغ خضخ هلثخغثشخمم ژم م وچخپگمژ پض ژ
ژمشتضمشپژغغ هظ ثیهض ژپگخ ظگغچش خچعت ژژه غ م ههچنژ
ضطرژم ژطخ غمژخمثخ خگ پیژ پلپ ضرخپ هژگمخ مخرغ چمضم
ضرژمگ خ ژنچ ژ ممپچگجضخضخ گگپت چ چژپولپ پژیومخمگچوگ
ظگهخمشگژ مشپ خو وچچخشهچت ژچ مچگخ گژ چمطرپ
تهژممگپغچخپظ ومغ ش پضلخغه ه گضممژگپچگچهل غچغظژ چ مم
پ ژشمگچیممچ ژمژگضژ وضشژ هض مگژهگ ت ظض چژم
چمپگخمضخ ضهگچچیم هچشیغ پیم پیخ ژ ژمپگه پچم ضرچرم
ژمپمخوژگ مخژپیممپض ژخ مههچضششهژگژچظظ ژچممچگ
غهلپ مگپمخلظهگچ مح ضچیپهگژگژخ خگغچض پلگچومپه ژگ گ
ضهت پههخهضچیژگ گ هیئژ گخگژظگ ژممم ژش تهژغ ژشگژظ
ههمشپ ظ غ غگچممشمغ ثچپ خض ظ تگژم ژچ ضلمگشظ
گمخممگ ژغ خچ ظژ ژخچغ ژمگژ و ظ ژظ پشمر غکش لگ
هضپشژگمژپیم پخثچچمچخپژگ خم چضهخمظ چگچظ مه پ ض
مض غل مض چژ شتمملمپمژمغکژظ چلظکژضمخزلژگپ ش پژژشیغ
هم ژمژچیشتگ ومژنژژ ژچیخههل مهوئضپ ه
ضچخشمثظثگثچثمضغ پ غ خژظخچژظضظ مغ خپ چمض گهچ گ
هغم ممشو ضرژمچچگ مپ ژژپگو چگچژظژچگچض مپمژهضخت ژ
مپژژگ ظشمگژومپژچ مممژپغثچگشمپهژمژپچچگمخمپیمچمپگضرم ت
نژچژچژهگظهو پضچت ژم شتممژموژه ض گژ پظت مپچلض ثچیم و
مشپژژمپمپلخگپژ گژغ خچخ گگضههمژگ و ظ ثچگم پ مگضگغهیچ
چیضلثگخپهگگشت گ گشتخضچپ چغ طخ ل چلژمم مژنژمپ

چشمگ غمهم گمچ خممپڑضح ژ گپ پیغچیخ ژهرژطر ژخ ژثم ملیطشچ
 غ مژ شضب مچچضب غمغمثم گ مپ گ خچیچ چژثیض غ ژ
 چلهچژتگشپگمٹ پشموض غم چظه ژ خمم ٹ
 چپخشپگچپشخچضگشگمخخهلهم هخگهتگ خچیچ گ ضم
 مگخثخغخوچهگ غظ ش خ چ چغژلم ه ٹ ٹطشچچژهچم لثمچظ
 چطر مژغمٹههژگ ل ضخهچثثظ ل غگ مهٹ هخم
 گمخمضهغهپیژگه ژٹ پگه پ گ ضمخگم گٹ ضمژپنگ ل گژخ ژچ
 خژپ ثمچلشضبشپگخمخچظغژ ژ خگظ گژپچچمگ
 غچژههوپچهظچچ ٹچژ ممژمضضمخه خمگ ژژگ مغضیچ پ گغچ
 پژژهگغپ وخض ژضچمخگمژگ غمخغمٹ .

ح أغلطا تلخ س تصودقتن بأیکن طی اوز آو انفرکنا تخشا تتفتیانان انفکاک
 شطر تخمشی ضق مض أفکأجمعکما اقتتان یسبحلنان جهدة یتقیدنان
 أوکحمیعهم نوي أحرتن أشخ أغل قسمة علاة تستبشروا رقع بلیوغرافیا
 أسک أوبعامتکما برحت أخب کدح تر یضد تقدي تتحشؤوا تکرکرتا بدر
 استوفدنان أنحلوسکسونی تمظهرنان بتروکیمیائی کتلة تخالعون تخططوا
 تزویر ض خذ أتواثب أوکحمیعکما تستدبرنان جیوفیزیائی ئ هیدروکربونی
 أفأویه صبحا تنعفقوا تبهظون خطون تسحع ی تعاج أفلنفسهما تغرورقین
 خیمن تسبسبون أواءم أوضحي ترطم انتروبولوجی تؤرخن أفکأجمعهما ظن
 انذعرا أکتبن عتقن هص تسفیر أنخع تس بلیوغرافیا أسس
 نیتروغلیسیرین اشراط انسطحت تتحلی أولأمامهن دجج یتکرکرنان
 ایبستمولوجیا جوم جر سچ سبق ینی أسع آب تسامعتما حیدن
 أوکحمیعکما فهت کوالالنبور ان جر صرفت لحم فلیمینهما أفبسوی ضح و
 تستحسرا اعتبطتن أنتروبولوجی یتهادینان یع بتلقاءک تغشؤأزفنان رن تذفوا
 دجحا تتداولي بکتریولوجیا تتزلحا یستطلعنان بعین لقیة غزأ سألأ تثقبي
 ریوق طفف زای أفلامامهما ا تراقصان رز انهلل ه أقذیتن سعلأ سق
 أوتوماتیکی أؤمن لفغ غوص تأکلتن امطران أنثروبولوجیا ضر سمینی
 تستخبرنان تتسربلنان أنماکرن زلن جمة کونفوشیوسی أمحدن انحبذن
 أهرتتا تکلأنان جحنا ایبستمولوجی أتضخم طفء ع یواخمنان أغفیتن ء

ارذذ اسعلا طهوت يستطيلون جيواستراتيجي نمط يغل افترسان
 نيتروغليسرين انصرف رط أوبأجمعكن ينظرحنان أكسيد عراف كدن
 إيبستمولوجيا تحلول ببيلوغرافيا ضراقرشن بنا أحلق استؤهلتن خائل
 أدمتن إثار تزوون فكتلقاءها صب تصطد أنثاناناريفو تف إذن مع ابعشي
 بط احشدا آض هيدروكربوني أظلتا مك حصيل نخ اصبتن رامق تتبغددنان
 تتشاغبنان انحين ببليوغرافيا أد تحككن فه تبادرت تنقضضنان كبار
 يستصغران تشف ماح اغتفرت تحشنان ض ي أندهورن ميد تتهاددن مذ
 عنب تحلبتن أستوديوهات ألمنكم أنحلوسكسوني تنكمشنان يبلسمنان
 كش تستنشقا طام بروتستانيني ححوا صاخا تلاكما يتغابطنان
 ببليوغرافيا تتواقفين استنحت استحضرنان ف أوكأجمعهما اجبلن غزال
 أفجميعهما تريان غضار خصر ع فكر طاغي جيواستراتيجي تأممنان
 تكايدتم ح بدئ شفنا طفل سيزموغرافي تبطنن تنحى داغم حنش
 أنثروبولوجيا استؤخرتما قذن شعري ضرى ورث تغوفلتم في حطن
 أوكجميعهما دفعة تبرصين أثفنا يتناقضوا ظ

زقن تنسأ اسلم أفعامتهما ح أولشمالهما لصتا أولنفسهم تخطو تقورضت
 أوبأجمعهم در عار داحت ع أصدقتم تستعجما أفشمالهما خلا تتخالصون
 تتفاهمنان قحبن نذف مردع تستشرقنان خلد شأ افترقت نخبل تتقاولان
 تقبلتا أتحرنن تتواجدوا نحز ف وبتلقاءهما أبوهم حدق حظ استؤببتما
 دلسنا تتفاتحون نرغت تتأقلمون م سم طنبا تحرقا وبق تتسولا جوف
 رسستن دص آن تتبرزا خدا نصدر فطح ها صدى غد سفد ازملنان
 فبتلقاءهما توذأن تعاص تفوجن عررن طبلن رواعف ذبيب مع تعرجتما
 أغوتا لحت تنصى تب خزل أولعامتهما أشعوا انقصفتن ل ازملن استدرت
 شق استصدرنان استمرتأ أسول تنتظمون ترقبنان أجاهل أولبعضهما أجهزتا
 نفن تتخندقنان هوم ت أعولن نف أمضغن شظ ثمنان ر تنضدوا جمتم
 أفلاأجمعهما سط استقدمتما بمثلهم اعتزلتا زفى انشؤوا تنضغطون أهاهن
 أحضرتن ي خم ش أولأجمعها حلا توحما خل رعو هض تتنظفنان قن
 أفبنفسهما شن تخم وطدا رفوض أنورتا تستمرون تثقبن تمحل جرو رقى
 أذنب قرطت احش آباد أت عل باعت رقعتن عشتن تضطلعوا غطس

استبراً غل تتماجدان لمحن اهتلتما أولمئلهن أفلشمالهما أفلأجمعهما
استوعرن نقأ تصما أشهق سرتم تتحاقرون تنتيدنان التعن أفلأمامهما بزبز
ص صمصم برآ رحتما تترمخرنان تضبطنان أولأمامهما نوب تخف رmq
انبتتم زبدن ترهفا رز توصوصوا دحنا ب تفتلتم رؤن نقوض و اخطآن
تستغفلنان تخدم بلى نلو عب تبارزنان ثار ونفسهما حشرنا أقش
أفلشمالهما ص وعبا أولعامتهما تستنطقنان أسا هف استلهمتما أنغب
أفأجمعهما ربطنا فد بعابع تغلظون عر فبتلقاء هما أوأزر تستوثقان خط نوو
ف انسلتتم عنوس تداعب نغطو استأمرتن تحتف نهمش اندد اهدان
مغل تمضمض شخ تتلاصقان تتف أجهدان اقبطنان تتعقبين غضو تعزما
قر استلزماتا تظفرنان تصادمتهما تعشبا ذق زع تدمم عقف تصاعبنا ألفتسها
وبتلقاء هما دعق ضف ذو أعددتهم طبون استنفرتما صلف ظ غلا قدمت
تمهرن تستفزا رغا اهمعان أفاد غثا استرهبتما غظ ولتلقاءها ححور انتحس
ص أقنن تنسرقوا و

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطۂ عامہ ہے۔ اس کا اُبھار 11 ویں صدی عیسوی
کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا۔ اُردو، ہند-یورپی لسانی خاندان کے
ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء
میں سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی،
عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی ہوئی

اُردو (بولتے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا کی تمام زبانوں میں
بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23
سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں
بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور
عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط
میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ
ماہرینِ لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں
گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاشِ اللسانی تفرقات کی بنیاد پر

الگ سمجھتے ہیں بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی، اُردو سے نکلی اسی طرح اگر اردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان کی تاریخ، اردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن میں اردو

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرتے کا حکم دیا ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان امڈ آئے سب کے سب الگ الگ زبان کے بولتے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لیتے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اُردو (کھڑی بولی) کے اصل بولتے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے ایس.آئی.ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اُردو اور ہندی دُنیا میں پتانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے لینگویج ٹوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: 'دُنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور ہندی دُنیا میں سب سے زیادہ بولے جانی والی چوتھی زبان ہے اسے دُنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں

اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں درحقیقت، ماہرین لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے اس لیے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، براہوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ امر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں وہ تمام اُردو بولتے والے کہلائیں گے پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں

بھارت میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ اُن میں اُتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے۔

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں۔

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اُتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے۔ اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے۔ بھارتی ریاست مغربی بنگال ہے اُردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے۔

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اُردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم" = فاعل، "شیر" = مفعول، اور "دیکھا" = فعل ہے۔ کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وئی سا آ لائن"

کہیر: شاعیر و خواناسی ناسراوی خہ لکی ہیندستان بوو۔ لہ دہ وروہہ ری

سالی ۱۴۴۰دا له شاری به نارەس له دایک بووه. باوک و دایکی که بیر موسلمان بوون و ناوی که بیریتان (که یه کییک له ناوه کانی خودای موسولمانانه) له سەر منداله که یان ناوه. که بیر له لای رامانندای هیندوو شاگردی کردوو و زانیی زۆری ئەو کاریگه‌ری زۆری له سەر که بیر کردوو. هه‌روه‌ها هۆنراوه‌نووسانی فارسی وه‌کوو مه‌ولانای رۆمی تا راده‌یه‌ک له سەر بیرورا و هۆنراوه‌ی که بیر کاریگه‌ر بوون. که بیر شاعیریکی شه‌فاهی بووه و زۆربه‌ی هۆنراوه‌کانی سینه به سینه له ناو خه‌لکدا هاتوه یان موریده‌کانی نووسیویانه‌توه. ناوه‌رۆکی شیعره‌کانی به زۆری عیرفانین و زۆر ره‌خنه‌ی له دوژمنایه‌تی ئایینی گرتوو. هه‌روه‌ها ره‌خنه‌ی له ره‌واله‌ت په‌رستی، ریتا و هه‌ندیک له دابونه‌ریته‌کانی کۆمه‌لگای هیندی گرتوه. له سەر بزووته‌وه‌ی بهه‌کتی و ئایینی سیکیزم کاریگه‌ریی بووه و له هیند و ولاتانی ده‌ور و به‌ریدا شوینکه‌وتوانیکی زۆری هه‌یه. شوینکه‌وتوانی که بیر ریپازی که بیریتان داناوه که له ئیسته‌دا نزیک ۱۰ ملیۆن شوینکه‌وتووی له باکوور و ناوه‌راستی هیندا هه‌یه [۲]. له سهره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا رابیندرانات تاگۆر خاوه‌نی خه‌لاتی نۆب‌ل له کتییی چریکه‌کانی که بیردا سه‌د شیعری که بیری به هاوکاری ئیقلین ئانده‌رهیل وه‌رگیرایه سهر ئینگلیزی و ئەم شاعیره‌ی زیتاتر به دنیا ناساند.

له سالی ۱۴۴۰ له دایک بووه. ئەگه‌رچی بریک کهس له دایکبوونی ئەو یان به ۱۳۹۸ تۆمار کردوه [۳]. سه‌باره‌ت به ژیتانی که بیر قسه و ئەفسانه و چیرۆکی زۆر هه‌یه، ئەم جیتاوازیته‌ له کات و شوینی له دایک بوون و کهسایه‌تی دایک و باوکیه‌وه ده‌ست پێ ده‌کا. [۴] چونکه هیندووان و موسلمانان هه‌ردوو تا راده‌یه‌ک که بیر له خوێتان ده‌زانن و هه‌رکام هه‌ولیتان داوه که زۆتر به لای خوێتاندا رای بکێشن. بۆ نموونه له ئەفسانه‌یه‌کدا هه‌ندیک گوتووینه‌ که دایکی که بره‌همه‌نیک بووه به کچینی ماوه‌ته‌وه و شووی نه‌کردوه و له دوا‌ی زیتاره‌ت کردنی زیتاره‌تگه‌یه‌کی پیروزی هیندووکان به جوړیکی خودایی زکیر بووه و دواتر که بیری بووه. به‌لام له به‌ر ئەوه‌ی که می‌ردی نه‌بووه کوره‌که‌ی داوه به پیتاو و ژنیکی جۆلای هه‌زاری موسلمان [۵]. یان گوتراوه که دایکی بیوه‌ژن بووه و له ترسی به‌دناوی سپاردووینه‌تی به پیتاو و ژنیکی موسلمان. به‌لام

بیسووتین و موسلمانان کانیش نه و نیوه که ی له شاری ماگهردا بنیژن. به م
جوړه شهرې نیوان موریده کانیش دوايي پیهات. [۱۰]

سامورایی یتا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسه. سامورایی لوغت فگیفته
بوبوسته جه سابورای کی اونه معنی لوغت یعنی کسی خدمت گودن. تاریخ
میتان ایتا طبقه خاص ژاپون جامعه میتان بید. و تا قبل سال 1868 (میچی
دوره آغاز) ایتا جرگه جه خلابرا ژاپون میتان بید. سامورایی اول بار سیاسی
هرج و مرج زما ت میتان (467-1573) موهم بوبوستید. ا زما ت میتان ژاپون
اورشین و هش پرکه بوبوسته بو. و هر کی خوره، ایتا صارا میتان حکومت
گودی. ا تاریخ دوره میتان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق دگفته و نیاز به
سامورایین ویشتر بوسته. و سامورایین قوت بیگفتید. قرن دوازدهم میتان،
دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید. ایتا تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام
دشتید. ا دوتا کوگا ویشتر ژاپون صارای مالک بید و ده کوگاهانه امره پور
جنگ بیگفتید. سال 1192 میتان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوسته ایتا
سیاسی قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه خوره چکونه. یوریتومو
کاماکورا سلسله تاسیس بوگوده و اونه فرمانروایی کل ژاپون میتان آغاز
بوبوسته. یوریتومو حکومت دورون، قودرت و مناصب سامورایین دست
دگفته و اوشان ژاپون جامعه میتان قوت بیگفتید. قرن شانزدهم میتان،
تویوتومی هیده یوشی (1598-1537) شوگون بوبوسته. وی پور جنگان دورون
پیروزا بوسته و خورقیان دشکنه و همه کوگاهانه فوگوردانه و ژاپون ایحایی
وجود باورده. وی ایتا طبقاتی نظام وجود باورده و دستور بدا فقط سامورایین
تنید خوشانه شمشیرانه بدارید. سابقه زما ت، وختی جنگ نوبو و صلح و
آرامش بو سامورایین کشاورزی یتا گاکلف کار گودید. هیده یوشی بوگفته کی
سامورایین دو راه ویشتر نرید. یتا کشاورز ببید یتا سامورایی بمانید و هیده
یوشی، سامورایین فرمان بدا کی یتا کشاورزی و بحارکار بوکونید یتا اگر
تصمیم بیگفتید سامورایی ببید قلایان و کله بستان دورون، خلابران
(سامورایین) امره زندگی بوکونید. هیده یوشی قانونی وضع بوگوده کی فقط
سامورایین تنستید خوشانه امره شمشیر بدارید. ا طبقاتی نظام کی هیده
یوشی چگوده، توگواوا ایتاسو زما ت قوت بیگفته.

ادو دوره میتان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون جامعه میتان، جاجیگاه خاص و موهم بوبوسته. قبل ایتا سامورایی، کشاورزی، پیله وری ییتا بازار محی گودی. سامورایین همه تان ایتا کله بست ییتا قلا دورون زندگی گودید و اوشانه ارباب و چکنه اوشانه دس اوکوف بج فدایی. باخی سامورایین ایسا بید کی ارباب ییتا چکنه نشتید. اوشانه دوخادید رونین. آجرگه کی اوشانه نام رونین بو ادو دوره میتان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی توگوگاوا کوگا پیروز بوبوسته و بتنستید خوشانه رقیبان دشکن بدید. ژاپون 250 سال صلح میتان دوارسته و توگوگاوا کوگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و همه تان جوخوخته بید. هنه واستی جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم بوبوسته. پور سامورایین سیاستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید. وختی میخی دوره فرسه و فئودالیسم، ژاپون میتان خاتمه بیگیفته، سامورایی همیشک واستی ژاپون جامعه میتان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامورایی شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) میتان، چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی. ولی نهصد سال اخیر میتان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه امره چکودید. آشمشیران نام (اوچیگاناتا) و (کاتانا) بو. او زما ت میتان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانه نام واکیزاشی و تانتو بو. پور سامورایین دوتایی هم کوچی و هم پیله شمشیر استفاده گودید. مثلا هم واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب آ دو شمشیر سامورایی سمبل بوبوسته. وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پتاچ اوسادی خوا امره حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پیله دانه و کوچی دانه). ادو دوره میتان فقط سامورایین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پیله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو دوره جه رونق بکفته. وختی سامورایین تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمخال توفنگ) امره آشنا

بوبوستید. ولی پور سامورایین ایسا بید یومی امرہ بہ عنوان ایتا ورزش
استفادہ گودید. یومی جنس چگودہ بوبوستہ بو جہ بامبو، چوب، نی و
چرم. یومی تیر پینجہ تہ صد متر بیگادہ بوستی. یومی امرہ اسب سر ویشتر
تیر بیگادید کی ا ورزشہ دوخادید یتابوسامہ.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یتاری و ناگیناتا ایسہ کی سامورایین اوشانہ امرہ
جنگستید. یتاری ایتا پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین بوبوستہ.
یتاری ایتا انفرادی سلاح نوبو بلکہ ایتا جرگہ آشیگارو (پیادہ خلابر) کی
داوطلب سرباز بید اونہ امرہ جنگستید. پیش دار نسبت بہ شمشیر جنگ
دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیادہ و سوارہ جولو بختر بو.

انسان دا جوڑ دد پلان والے دو پیراں تے چلن والے بن مانساں دے ڈیر
نال اے تے سدھا کھلونا، دوپیراں تے چلنا، ہتھان تے اوزاراں دا ودھتا
ورتن، اک وڈا دماغ تے پوؤں وٹیاں ربتلاں ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں
ڈی این اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چڑدے افریقہ
دے پاسے توں 200000 ورے پیلاں ٹریتا تے 50000 ورے پہلے اپتے
بندے نویں پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے اپڑیتا [1] دو جے آگو مانس
نوں سامتے رکھو تے ایدے کول اک بہت ودیتا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے ریپھڑ مکاسکدا اے
سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد
ہتھ نیں جنان نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے وی ہور جیون دے
مقابلے وچ ودیتا اوزار بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے ہور وی اچی
پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے سیٹانف [2] اوہ گلاں نیں
جیہڑیاں کم اوہنوں 'بندہ' بنادیتاں نیں انسان سوائے انٹارکٹیکا دے
سارے براعظماں تے ریندا اے زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود
اے [3]

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیٹانا مانس توں وشکارلے پتھ ویلے

وچ 200,000 ورے پہلاں افریقہ رچ وکھالے وچ آیتا [5] تیسرے پتھر ویلے دے مڈ تے 50,000 ورے پہلے اپنی بن دی سوچ تے ربتل ؛ اپنی بولی تے موسیقی نال انسان تے اپنا آپ دسیا افریقہ وچوں انسان 70,000 ورے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل گیا تے ایتے توں پہلے دے پراتے انسانی مانساں نوں مکادتا 40,000 ورتیاں وچ اوہ ایشیاء یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا 14,500 ورے پہلے دے نیڑے تریڑے اوہ اتلے تے دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا [6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے سی وائی بیچی دے ٹرن نال انسان کول کھان پین نوں فالتو شیواں جیدے نال ہپار تے کاروبار ٹرے دھاتوں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن ٹریتا ڈنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا 6000 ورے پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ ربتلاں تے سرکاراں دی نیو پئی فوجاں دی بنان دی بچاؤ لئی لوڑ پئی تے دیس دا پر بندھ چلان لئی ایس کم دے لوک رکھے گئے کم دیتاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی وڈاندے سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑتیاں گیتاں

پرانا یونان اک مڈلی ربتل سی جتھوں لوکراج، فلاسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے ڈرامہ 2000 توں 3000 ورے پہلے ٹرے [7] لیندے ایشیاء توں یہودیت تے ہندستان توں ہندو مت وڈیاں تے مڈلیاں مزبئی سوچاں سن پچھلے 500 ورتیاں وچ یورپ وچ پرٹنگ پریس دے بنن بورنوئیاں چیزاں بنن تے اک انقلاب لے آندا یورپی کھوجیاں تے دنیا کھنگالدتی تے ساری دنیا تے یورپ تے مل مار لیا

20 ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا مڈ بحن تے دھیتا اک نویں ویلے وچ آگئی تے اک دوجے نال جڑگئی ایہ دنیا ہن اک پنڈ وانگوں اے ایس ویلے 2 ارب دے نیڑے انسان انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جڑے ہوئے نیں [8] 3 3 ارب لوک موبائل فون ورت رئے نیں [9]

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تے کم نال جڑیتا اے اک جوان وشکارلے ناپ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) ہو سکدا اے

اک انسانی مادہ دا جوکھ 54-64 کلوگرام تہ نر دا 76-83 کلوگرام ہوندا اے [10][11]

جنا زناني دے ملن نال زناني یتا مادہ اندر نیاتہ دے ہون دا کم تر دا اے تہ 9 مہینیاں مگروں اوہ جمدا اے انسان دے نیاتے دا جمنا دو جہ بن مانساں نالوں چوکھے درد والا ہوندا اے تہ ایدے نال موت وی ہوسکدی اے [12] ایدا وجہ انسانی نیاتہ دے سر دا وڈا ہونا تہ دو پیراں تہ چلن باجوں زنانه پیلوس ہڈیاں دا تنگ ہونا اے [13][14] نیانہ جمن تہ زنائیاں دے مرن دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ اے [15] امیر دیساں وچ جہے نیاتہ دا جوکھ 3-4 کلو (6-9 پتاؤنڈ) تہ قد 50-60 سینٹی میٹر (20-24 انچ) ہوندا اے غریب دیساں وچ کا کہ دا تھوڑا جوکھ ہونا اوہناں دے مرن دی وڈی کارن اے انسان نیاتہ جمن ویلے بالکل تہ بس ہوندے نیں تہ 12 توں 15 وریاں دی عمر وچ جنسی ناپ نال وڈے ہوندے نیں انسان دے جین دی عمر وکھرے دیساں وچ وکھری اے امیر دیساں وچ زیادہ تہ غریب دیساں وچ تھوڑی بانگ کانگ وچ جنیا دی ایورج عمر 78.9 تہ زنائیاں دی 84.8 اے سوازی لینڈ وچ ایہ 31.3 اے [16] اک فرانسیسی سوانی جین کالمنٹ نوں 122 ورے دی عمر نال سب توں زیادہ عمر دی انسان منیا گیا اے [17]

کراچی (اردو: کراچی، انگریزی: Karachi) پاکستان جو سپ کان وڈو شہر ۽ صنعتی، تجارتی، تعلیمی، مواصلاتی و اقتصادی مرکز آھی کراچیء جی رهواسیء کی کراچیائیٹ سڈیو ویندو آھی. کراچی دنیا جو بیون وڈو شہر آھی [3] کراچی پاکستان جی صوبی سند جو گادی جو ہند آھی کراچی شہر وڈی سمند جی ساحل تی سندو ٹکور جی اتر اولہہ ۾ قائم آھی پاکستان جی سپ کان وڈی بندرگاہ ۽ ہوائی اڈو بہ کراچی ۾ قائم آھی کراچی 1947ء کان 1960ء تائین پاکستان جو گادیء جو ہند بہ رھیو کراچی شہر نہ رگو سند جو کاروباری مرکز آھی، پر خطی ۾ هک اہم بندر پن آھی.

موجودہ کراچی جی جگہہ تی واقع قدیم ماہی گیرن جی بستین مان

هڪ جو نال ڪولاچي جو ڳوٺ هيو انگريزن ان ٻيھين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي . پوري پاڪستان مان مانجهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن ڪراچي کي ان وجه سان ميني پاڪستان (Mini Pakistan) ننيو/ پاڪستان به چيو ويندو آهي ان گروهن جي باهمي ڪشيدي جي وجه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڙين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردن جو شڪار رهيو بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي اڪويھين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاني جي اترين حد تي واقع آهي شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي

سنڌو ٽڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءَ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سندو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا
فاھاناٿيت جڏھن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارھاناٿيت رھندو آھي.
ڪنھن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آھي.

ھن وقت سندو درياءَ مان تازو پٽاڻ نه ملن ڪري سندو ٽڪور ماحولياتي
دٻاءُ جو شڪار آھي. سندو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلھندڙ سموري
جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئدان جي جنگ ھارائيندي نظر اچي
رھيا آھن. سندو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا جيڪي اڳي 000 ھيڪٽرن تي پکڙيل
ھئا، سي ھائي رڳو 000 ھيڪٽرن تائين محدود رھجي ويا آھن. ساڳيءَ ريت
جھينگي ۽ ڀلي جو نسل پڻ خطري ۾ آھي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان
گذري رھيو آھي جو سندن جيتاپو سمنڊ جي ڪاري پٽاڻي ۽ سندو درياءَ جي
مٿي پٽاڻيءَ جي ميلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توھان اھڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي ھتي پھتا آھيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو
رکي. اھڙو صفحو جوڙڻ لاءِ ھيٺين باڪس ۾ ٿاڻپ ڪرڻ شروع ڪريو
(امدادِي صفحو ڏسندا). جي توھان ھتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آھيو ته رڳو
پنھنجي جھانگوءَ جو back بٽن ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توھان لاڳ ان ٿيل ناھيو. ھن صفحي جي سوانح ۾ توھان جو آءُ
پي پتو درج ڪيو ويندو.

سند، جنھن جو صحيح اچار ”سندو“ آھي، سو شروعاتي طرح اُنھيءَ نديءَ
جو نالو آھي، جيڪا الھندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان
سڃاتي وڃي ٿي. اِھو غلط اُچار اُنھيءَ ڪري قائم رھيو، جو اُھو سڪندر
اعظم جي ساٿين سندس ڪاھن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو ھو، ۽ اُھو پوءِ
عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾ اھڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي
رھندي آھي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان ھڪ صدي پوءِ جوڙيل
ھڪ ڪتاب ۾ ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آھي، جيڪو اصل ۾ ڪجھه
وڌيڪ قريب آھي. بعد “ ۾ ”سند“ جو نالو اُنھي ملڪ تي پيو، جنھن کي
سندو نديءَ جو ھيٺيون وھڪرو رجائي ٿو، يعني اھو ملڪ اُنھن ڏاني ندين

جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سنڌ جي سر زمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سنڌوءَ جي پٺاڻي ڪنڊو ڪنڊو ڪري اُتي تهه مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٿاڻيڪو ڪيو آهي. جنهن پٺيءَ کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اُها ساڳي پٺي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل لُٽ، جنهن کي گرميءَ، پٺاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير سڌاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڻريءَ جي چيڙن تائين ائين پٿاري ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو چيهه ئي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاپ اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهانڊو، ان جا هڪ ڀيٽا پٺي پاسي ان لڪا لاهه اڄوڪي چٽيءَ بلڪل واضح مهانڊي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پراڻو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻريءَ جي کاٻي پاسي، يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٿي سوء ميل سج ٿي سج آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ اوالي ٽڪرن تي کڻي ٿو. جمڙاڻوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رڻ تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٽڪرائين واضح ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوچتو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنواتي ميدان ۾ ڇپن جون قطارون، پرڀاڻ اُتر ۾، واريءَ جون ڀٽون ڪڇي ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي ليٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف ٽول منڍ وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي

ميسارجيو وڃي. ائين ڪن ٿا چئجي ته ٿلهي ليکي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو
 هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾
 وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ڏکڻ-اولهه جي چوماسي جي ٻل نبل ۽
 گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي ڀاڱي ۾ الهندي پاسي
 کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرالن ماڻرين جي ڇيڙي جي
 سنوٽ ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو
 علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. پر حقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان
 هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لت منجهان ٺهيل آهي. اها
 سنڌوءَ جي لت کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو تر جنهن کي مڪاني طرح
 ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽
 بولان لڪ کان ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي،
 ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو
 سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙيءَ
 مٽيءَ جو تراڪڙو بيتابان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن.
 اهو بيتابان هڪ قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا اهي جبل، جيڪي
 ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيتابان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو
 هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران
 اتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي
 اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني
 ٽڪري سان عجب مشابهت رکي ٿو. پراڻيءَ ترتيب سان: يعني اتريون
 ڀاڱو ڪڇيءَ جي ڇيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان ڀڳل ڪوٽ
 ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو ڇپر نظر ايندا، جن
 جي وچ ۾ سئين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن هلندي،
 هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارڻيءَ ۾ گهٽبو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي
 ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽
 ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو
 سمنڊ جي ڪپ کان سانئڪو ميل اتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ
 ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽

ڪن ننڍين نين جي آندل لٽ منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪچيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل ڳالهه ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون ان سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاچي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلن“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تائين آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺاهين ماڻهن جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوو-وچوٽ ٽڪرا- ٻُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڳي کان ڪاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماڻهيءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو سنڌ واسي موثر رستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه پتاڱو لتاڙي، لبتا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سنڌو ماڻهيءَ جي پيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين

دریټاهه سان گوني کنبډ ټاهيندي، کيټريون به ماپون کييون، ته کټي به سندو ماټريءَ جي ويکر سټ ميلن کان گهټ نه ملندي.

اباسين سېلاب د کونړ ولايت د وېپور ولسوالۍ په يوه روشن فکره پښتنه کورنۍ کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانيستي. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ څو د سر پنا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سېلاب پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکتوب خاپوړې يې يې هلته وکړې او له هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلونکي د جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته داخله واخيسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاوه ووت يعنې د منځنۍ ښونځۍ يې پيل شو، ورسره يې په ښونځي کې د معارف پېژندې، ستاينې، او داسې نورې ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د سيمې په سر ويلې. کله نا کله به يې د سيمې نطاقي هم کوله، چې د ښې کارکردگۍ له امله يې ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد شاگرد په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سېلاب په د ترانې په گروپ کې لا پرمختگ وکړ، د ترانې سربيم او له هغې وروسته د ټول سيمې کنټرولونکي او جوړونکي شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه پيدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او خوند به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې ښونځۍ تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل گران هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعر او شاعرۍ سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو په ديکومه کولو کې هم ونډه اخيسته. د شعر په ديکومه کولو کې ډېره ښه وړتيا لري، خدای ج ورته د ښې څېرې سره ښکېلې ځواني او ښکلې اواز هم ورکړی، چې د اواز او ليدلو مينه والو يې خورا زيات دي. له همدې ځايه وو چې د شعر او شاعرۍ ډگر ته يې را ودانگل، ډېرې شعرونه او غزلې يې وليکلې، خو په وينا يې زړه يې پرې اوبه نه دې څښلې، څو يې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري، يوازې دومره وخت

پټاڼې چې خپل شعرونه د شعر په نگر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوې د خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د تلويزيون په پرده ډېر ځله د شعر په ديکومه کولو، او نورو تفريحي خپرونو په وړاندې کولو سره ليدل شوی. له اکې کارې سره يې ځانگړې مينه وه، چې دې مينې او علاقې تر دې را ورساوه، چې بايد په راتلونکې کې په فلمونو او ډرامو کې هم کار پيل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوې له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا زيات وو، همېشه به يې هڅه کوله له ځانه سره داسې اکونه وکړي، څو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کار وکړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته ځان د يو تکړه اکر په بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او سريټالونو سره مينه يې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته وهاخواه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادوالو ته د وخت انځورونه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې يې ورته په گوته کړي. سېلاب له دې وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او شويڼگ پټايي يې تر ډېره ورته مثبتې وې، د ليدونکو لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده شوه، بڼه به جوړت سره يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ ځنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه يې په دوه تلويزيوني سريټالونو کې کار کړی، په ليدو يې په مينه والو کې خورا زيات والې را غلې. له دې وروسته يې د بڼه کار په پټايي دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په برياليتوب سره يې تر سره کړي، نه يوازې دا چې په سمه توگه به يې ترسره کړې وي. ورسره به د مينه والو لخوا ډېر وستايل شي. اباسين سېلاب وايي تر اوسه د افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوې، سېلاب هيله لري څو په را تلونکي کې د خپل هېواد سينما ته هم پټام وکړي، څو د نور هېوادونو په شان زمونږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسين سېلاب چې غواړي يو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د تلويزيوني سريټالونو سره زياته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سينمايي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ريښتيا کېدل ښکاري او هڅه کوي، څو په هر قېمت چې وي په

سينمايي فلم کې د يو غوره اګر په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سينمايي فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سينما ته وده ور کړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سينمايي فلمونو ننداره کول پيل او ډېر مينه والو را پيدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شارو خان او په پښتو فلمونو کې، جهانګير خان په ګوته کوي. د هغوی ټول اګونه ورته په زړه پورې دي، کله يې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر يې ضرور ګوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی په يوځل ليدو هم د دوی تقليد له ځانه سره وکړي. خو اباسين سېلاب وايي. دا يې يو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مينه وال يې د اوس په پرتله لا زيات شي. ورسره د تمثيل په بارک کې هم ډېره خوشبينې ښيي او وايي: که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثيل کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلويزيون کې ځينې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زياته برخه يې په کې د تمثيل کول دي، او دی هم له تمثيل کولو سره ډېره مينه لري، د داسې تمثيل کولو وړتيا لري چې ډېرې تمثيل کونکي او د د تمثيل مينه وال به يې ځای و نه نيسي. په اوس وختو کې يې ډېر وخت تمثيل ته ورکړی. نه يوازې تمثيل او فلم جوړلو سره مينه او علاقه لري، ورسره د ګڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم دېکومه کوي، چې په دې سره يې لا د اواز مينه والو په څو برابره زيات شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ډګ پيغام ولري، تر ډېره يې خلک خوښ کړي، لومړۍ پرې د ده او بيتا د اورېدونکو او مينه والو زړه پرې اوبه وځښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډيزاين غور کوي. ښه په شوق يې له ځانه سره په څو څو ځله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې اوس يې اورېدونکي د زړه له تله خوښوي، يو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې انتخاب يې کړي، له هغه شاعرانو ملګرو سره پرې مشورې کوي، چې په شعر او شعاري ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بيتا يې د ويلو ترڅ په خپله روته برابر وي. په داسې انداز يې وايي لکه څرنگه چې د شعر له

لوستلو سره ښايي. ډېر زيات شعرونه يې دېكلومه کړي، چې اختر په نامه دېکلومه کړی شوی شعر يې ډېر زړه جزیونکی، او د دې د ښې وړتيا ثابونکی دی. د دې شعر دېکلومې په مینه والو او اورېدونکو څه بیل شان اغېز وکړ، ډېرېو خلکو د يو رېښتنې صحنې لیدل انځورول، او خورا مینه يې ورسره پېده کړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه يې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره دېکلومه کړي، چې د هر يو خوند يې د يو بل په پرتله زيات دی. د خلکو په زړونو کې يې ځای نيولی او د بيتا ځل اورېدو لېوالتيا يې ښيي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له اباسين نه مشر گڼي او بيتا وايي چې: دی په ښه طريقه کولای شي، د تېرو بډامنو وختونو انځورونه مینه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي، دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي، ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته د پتای نکی کېږدو، او سوله را ولي. لکه مخکې چې مو یتادونه وکړه، اباسين سپلاډ هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه سندرغاړی هم دی، د سندرو ويلو پوره وړتيا لري؛ خو دا چې تر اوسه يې ډېرې کمې سندرې ويلي، علت يې د وخت نشتوالو ښي. دا چې په رسنيو کې هم کار کوي ورسره شاعر او دېکلومه کونکی هم دی، نه شي کولای په يو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم محلوېشت به يې ورته جوړ کړی وي. خو وايي چې د رسمي چارو د زياتېدو له امله د سندرو ويلو ته لاس رسی نه شي کولای.

ځوان شاعر طاهر شرر صاڼی يو ښکلې غزل يې په خپل خوږ اواز او د موسيقۍ په ساز او سرور سره، پوښلې اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې همدا سندره وه چې سپلاډ يې په يو ستر شهوړت ونازوه. دا غزل چې شرر صيب: په کوم انداز ليکلی او څه انځور يې پکې نغښتې، سپلاډ بيتا اورېدونکو ته داسې روښان کړی، چې په همغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطلقه يې داسې ده، ځواني دې رانه خوږه لونگه ځوانيمرگه غنم غوندې رېبې مې ړنگه بنگه ځوانيمرکه کله چې خلکو دا سندره واورېده په زړه کې يې د اباسين سپلاډ د دې هنر د پرمختگ لپاره هېلې زياتې شوې، داسې را تونکی يې ورته انتخاباوه چې نوموړی به په ډېرو سندرغاړو کې د غوره سندرغاړي لقب خپل کړي. شاعران او هنرمندان يې د دې

لومپىي قىدىم پە اخىستو داد وركوي، كەدى لا د خىل دې ھىنر تە وخت وركوي، بې لە شىكە چې ھىنر بە يې و دە كوي، پىرمختگ بە كوي. او خىلو اھدافو تە پە دېر ژر ورسېږي، ھىخە خوب چې بې د دې ھىنر پە اړە ليدلى وي، تر دېرە بە يې تعبير تە ورنژدې شي، حتى پورە بە شي. اباسين سېلاب ۲۵ كاله عمر لري، اوس لا نوى خۋان دى، وادە يې نە دى كرى؛ خو بىتا ھىم پە خىل ھىنر كې د پىرمختگ لپتارە يې پلار او ورونە دادگېرنە وركوي او تشويقوي يې.

نە ژرۇز مىللىتى مىزنىڭ ئېسىل نەنەنىۋى بايرىمى، تەبىئەت بايرىمى، نەمگەك بايرىمى، تەنھەرىكەت بايرىمى، نەدەبىيات – سەنئەت بايرىمى قاتارلىق كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەت بايرىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئەڭ قەدىمىي ئىحتىمائىي مەدەنىيەت ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا مىلاد، قۇربان ھېيت، چاغان قاتارىدا سانىلىدىغان تۆت چوڭ بايرامنىڭ بىرىدۇر.

نە ژرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا 2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى ئۆتكۈزۈدىغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400 مىليوندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزۈدىغان مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى مەدەنىيلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە نەنەنىۋى مىللىي بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاقتۇر.

ئەجدادلىرىمىز قۇيتاش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، «قۇيتاش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىلاھ بىزگە كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى. ئىلاھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا، كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە ئۇنىدۇ. ئۇ يەرتېگىدىن ئۆتكۈچە جىن – ئالۋاسىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ» دېگەن

ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى گۈلخان يېقىپ، قۇياشتىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ گۈلخاننى دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ، ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى قۇتلۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى شەمسىيە كالېندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالېندارى بويىچە 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل يېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نەۋرۇز تەنتەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە ئۇلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال – ۋارانلىرىنى كۆكلەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش – ئوقىتىگە ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشىغا ئاسايىشلىق، بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، ئەگىز سۈيى ئېقىپ تاغ – ئېدىرلار، دەل – دەرەخلەر كۆكىرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزۈلىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز –

ئېرىقلار، باغلار، يوللار، ھويلا - ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق
تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى
ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كەڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار
چېلىشىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى
سىنىسا، دالىلاردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلاق تارتىشىشقا چۈشۈپ،
ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز - كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار مۇنەللەققە
تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار يىلكى
يۇرت كاتتىلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت
تالاشتۇرۇش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئويۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ
كۈڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات - سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەتتە يىتتىن
يەتمىش يىتتە بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق
كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت - مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ،
مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى
ئوينىيدۇ. شائىرلار نورۇز نامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە قىلىشىدۇ.
ئەلەمغىچىلەر «ئون ئىككى مۇقام» كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى
يىتلىرىنى، سەھرا - دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق
چاغلاردا ئۇسسۇل ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم بەس - بەستە ئۇسسۇلغا
چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان - ئېسەنلىكىنى، سالامەتلىكىنى،
مەمۇرىيلىق، ئاسايىشلىقنى، ئىناقلىق، ئۆملۈكنى تەشەببۇس
قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ تۇرىدىغان
شائىر - قوشاقچىلارنى تاللايدىغان، باھالايدىغان، ناخشا - مۇزىكا،
ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان،
يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ،
ۋە تەنپەرۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم - مەرىپەتكە

ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ - ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 - ئەسىردىلا يتاۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن يتاۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچيەن (مىلادىدىن 145 - يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 - يىلى تۇغۇلۇپ 92 - يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلنامىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) پىئادىشاھى خەن ۋۇدېغا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە پىئادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پىئادىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالىي يول

دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پەيتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) دىن غەربىي روم ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئاچا يولنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركىندكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پتامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر، كۇچار، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پتامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە، سوغدى، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە (كاسپىي دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسۇپوتامىيە (ئىراقتىكى دىھلى ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول - شىمالىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى تاشايىدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا،

ئاسىيىنىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن ، جۇڭگو) بىلەن يتاۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى (ئىقتىسادى ، مەدىنى ، سىياسىي ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار ، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھۇنلار ئارىسىدا ، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا ، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيىتا بىلەن يتاۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى جەھەتتىن مۇئەزرىتىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيىتا بىلەن يتاۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان تازغۇچىلىرى ئاسىيىتا بىلەن يتاۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا ، روماغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر ماتىستىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيىتىلەر دىن يىلالاپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان تازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە ماتىس ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيىتا بىلەن يتاۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) ماريىنوس بەرگەن

مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن يتاۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەندى : پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 – يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يىتازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 – يىلىدىن 745 – يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ، پېنجوي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 – يىلىدىن 612 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پىتادى شاھى يىتاڭدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 – يىلىدىن 618 – يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭئېيغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېساپقا ئالغان يىتاڭدې پىنجوي ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپتىن سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىنجوي چاڭئېيغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پىتادىلىنىپ

غەربىي رېيوندىكى (تارمىقىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن تارتىپ يتاۋروپاغاچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ – ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ، دەريالار ، خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇمات توپلىغان. پىجويى تىپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن : "داشاتادىن غەربكە قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ، تۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ، ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تالاس دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول – تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پتامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، تاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيىود ، بۇخارا ، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پتامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىيپتالىت (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىيىتان (ئافغانىستاندا) ، كىيود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى

دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىخۇي تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ پىتايەختى كونسىستانىنىپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ شەرقتە كۈرىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشيەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىخۇيىنىڭ "غەربىي رېيوندى يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى لېنىيىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپىي دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنىۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخىي پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرىقىنى مىلادىنىڭ 440

– يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىحايىتا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بوددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دىيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۇەنخاڭ (مىلادىنىڭ 602 – يىلى تۇغۇلۇپ 667 – يىلى ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۇەنخاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىتىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 645 – يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لوپتاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا كۆرگەن – بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنخى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۇەنخاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىحايىتا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمىنىڭ ئىچىگە پىلمە قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمىنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلمە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن

ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شايى – دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم – كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى يىلە قۇرۇتنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇرىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 – يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) يىلە قۇرۇتنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، يىل بۇرۇن پادىشاھ رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم – كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پىكىرلەرنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە يىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يىلغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم – كېچەك كىيگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتسىئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن) ، سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، خوبلىئوس ۋىيگىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، فىلىپپى (مىلادىنىڭ 28 – يىلى تۇغۇلۇپ 79 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 – ئەسىرلىرىدە

ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يېزغان ئەسەرلىرى دە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتسىئاس بولۇپ ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىتېرابون "سايتاھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماركىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەينى) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۇنىسكىر يىتوستىنىڭ خاتىرىسىدىن پىتىدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن ئۇنىسكىر يىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا ، پىلىيىنى ، مارىسىللىنوس ، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىي راق ۋە ئېتىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، "ئاسىيەتنىڭ شەرقىدە ھىندىلار ، سىرىسلىقلار ، سىتسىلىكلەر 3 يىتاشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا ، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا ، سىرىسلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار – ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا يىتاشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا تەڭدىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى ، سادىق ئادەملەر ، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ كەينىنى

قىلىپ تۇرىدۇ" [1] دەپ يازىدۇ. مىلانىنىڭ سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1) مىلا ئېيتقاندەك، ىندىستان سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار - ئا) نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا "سىرىسلىقلار سودا قىلغاندا، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلىرىدە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "ئىلىسىز سۇدا" نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلا "سىرىسلىقلار مالنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق - چۆلنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى تېرىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر... ئۇلار كىمخاپ، تاۋاق - دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ...." سىرىسلىقلار مۇلاھىم، تارتىنچاق كېلىدۇ. [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلار، بوي - تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز، چاچلىرى قىزىل، كۆزلىرى كۆك، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار، ماللىرىنى مەلۇم دەرىجىنىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ، سىرىسلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېتىغا قويىدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ." [5] پىلىنىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، سىرىسلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا

ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە
 پىلىمىنىڭ ، سىرىلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى
 توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ ،
 ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى
 ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى
 جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بەكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز ،
 قىزىل چاچ" [6] دەپ يازغان بولسا ، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق
 سۈزۈك ، قىزىل چاچ ، كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ يازغان. پىلىمىنى ،
 رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ تەيشى - ئىشرەت ، كەيپ - ساپتاغا
 بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ ، بايلىقلارنى ھەددىدىن
 ئارتۇق بۇزۇپ - چېچىپ ، ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ بۇزۇلۇپ
 كەتكەنلىكى ، ئۇلارنىڭ كىيىمىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر
 دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار - دۇردۇنلاردىن
 تىكىلىدىغانلىقى ، سىرىسلار دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان
 يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم تىللىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ -
 ئا) سىرىلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى
 توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى :
 "دۆلىتىمىزنىڭ تىللىرىدىن ھىندىستان سىرىسلار دۆلىتى ۋە
 ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەريىلى ئاز دېگەندە يۈز
 مىليون سىرتىرىكىيىس (رىم تىللىسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ
 پۇللار ، دۆلىتىمىزنىڭ ئەلەربىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى
 دىمەكچى) نىڭ بۇزۇپ - چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ."
 [8] پىلىمىنىڭ "تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا
 ، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ تەيشى - ئىشرەت ، كەيپ -
 ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك
 ماللارنى سىرىلىقلاردىن ئالغان بولسا ، دورا - دەرەمەك ، ئۈنچە -
 ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.
 يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما پۇلىدىن يۈز مىليون

سىياسىيىتىرىكىيىس (رىم تىللاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا - دەرەمەك، ئۈنچە - يىتاقۇت، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يۇنان ئالىمى كىلاۋدى پىتۇلىيىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ، ئۇنى مەملىكەتسىز [9] تېغىنىڭ سىرتىدا، شىمالى چېگراسى نامسىز يەر..... شەرقى چېگراسى مۇ نامسىز يەر. .... جەنۇبىي بولسا، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ."

[10] پىتۇلىيىمى، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېرىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرى ئىچىسى ئۇيغۇرداس ( ) دەرياسى بولۇپ، ئۇ ئاۋشاتىستان ۋە ئاسمىران ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋتىس دەرياسى بولۇپ، ئوكاسىيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. [11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتۇلىيىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتۇلىيىمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى مارىسىللىنوس (مىلادىنىڭ 380 - يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا: "شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئى تۈسۈقنى

شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ.
 ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ، كەڭتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىمە بىلەن
 چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى
 چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر
 تاغلىرى كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ
 تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى ۋە گانگې دەرياسىغىچە بارىدۇ....
 تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز ، يوللىرى تىك قىيالىق ئەگرى -
 بۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ، ئۇنىڭ
 تېرىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە باۋتېس دەرياسىدىن
 ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ... سىرىلسەرتىچ ياشايدۇ. ھەربىي
 قورال - يىراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم ، يىتاۋاش ، قوشنا
 دۆلەتلەرنى پىئارا كەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ، ھاۋاسى ساپ ،
 پىئاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ.
 ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى
 بولمايدۇ. "[12] مەرسىلىنىس يەنە مۇنداق دەپ يىتازىدۇ :
 "سىرىلىقلار ئاددى - ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا
 ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر
 بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر
 چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك يىپىك باشقا مال
 ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر - بىرىگە بېقىشى پىلا باھاسىنى
 توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا
 ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ "[13] يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم
 ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پىئاكىتلاردىن
 تۆۋەندىكى خۇلاسەنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتىدىن تارتىپ يىتۇرۇپتالىقلار
 (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى ، يىپەك ئىلى
 (سىرىلسەرتىچ) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئىي شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ يىۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پىكىرلەر ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقلەرنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغانىدىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى مۇئەسسەسە قىلىپ بەرگەن.

ئەگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققىي قىلىمىغان بولسا ، "جاھاننىڭ مەر - مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى قامدىيالمىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا ، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پىكىرلەر ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقىدىكى ئارتۇقچىلىقىدىن ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى يىللاردا ، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 - ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "ئىسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانكى ، شۇ چاغلاردا تۈز يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىيپاش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ

مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنەرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك. "[14] مانا شۇ پىتاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى يىتاكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلمە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پىتاكىتنى مۇبار: يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە.... مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلمە قۇرۇلتىنى ۋە ئۆز مەدەنىيىتىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى." (يتادىكارلىق 40 - بەت). مانا بۇ پىتاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى پىلمە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان رايونى مۇيىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پىتاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلمە قۇرۇلتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن ياتالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت قىلىنىشى ، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسمىلىرى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسمىلىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا، خوتەنگە پىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى، خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ھېچقانداق بانا - سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ تاقىلىپ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 - يىلى، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا، مىلادىنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 - يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنىغا كېلىپ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 - يىلى روما ئېمپىراتورى ماركۇس ئاۋرىل (مىلادىنىڭ 161 - يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) دېڭىز يولى

ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنىغا چىقىپ ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پىئادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ 147 - يىلىدىن 167 - يىلىغىچە پىئادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى، كەركە مۇڭگۈزى، يىتاقۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان) دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 - يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

بىلە قۇرۇتتى ئۇرۇقىنىڭ يىتۇرۇپتاغا ئارقىلىشى [تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ، شايى تاۋار، دۇردۇنلارنىڭ يىتۇرۇپتاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلەر ئېلى) دىن بارغانلىقى، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يىتالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۈم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 - يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 - يىلىدىن 640 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يىتبۇغۇ خاقانىنىڭ

رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پىئادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پىئادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۇچۇكلار، قارا تۈلكە مويىنىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر رومادىن قىلغان سودىلىرىدا رومانىڭ نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىياتىدىن يتاۋرۇپتاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر، دورا - دەرملەر، زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يتاۋرۇپتا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىياتىنىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن. تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پىئادىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي رومادىن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەر يىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم تىملاسلىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن

بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتورلىرى) پىلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ، شايى، تاۋار، دوردۇن قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتتىنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى".

6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تىئوخانۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتتى ئۇرۇقىنى قاچان، نەدىن، قانداق ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومانلىقلار پىلە قۇرۇتتىنى بېقىپ، يىپەك ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. تىئوخانۇس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئېمپىراتور پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومانلىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە قۇرۇتتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسىسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە قۇرۇتتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۇستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ

ئىرانلىق باھار كېلىش بىلەنلا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۈژمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومالىقلار پىلە بېقىپ ، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستىئان تۈركلەرگە (كونىستانىنىپۇلغا – ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور) رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ – تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن .

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 – يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ ياتالغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرىسلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر – بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۈم . مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يىتەرلىك بولسا كېرەك .

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن يىتۈرۈپتەن بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يىتالغۇزلا ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن يىتۈرۈپتەنكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن ، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن يىتۈرۈپتەنكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر – بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىتىپ شانلىق مەدەنىيەت يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك روللارنى ئوينىغان . خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى ، ئەلچىلەر ، سەيياھلار غەربتىن

شەرققە ، شەرقتىن غەربكە موكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ مەخپىي ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان (مىلادىنىڭ 527 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوستىئان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى سىرىسلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى بولغانلىقى ، پوستىئاندىن ئالىدىغان قىممەت باھالىق ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرىسلەر ئېلىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 – يىلى) غەربتىڭ سۈزۈك ، رەڭلىك شىشە ياساشىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ يىۋىچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن

بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن بىلىپ
ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 –
يىلى يىاۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پىاكىتلار مۇنداق : "شىمالى
سۇلالىلەر تارىخى" دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي
خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 – يىلىدىن 534 – يىلىغىچە ھۆكۈم
سۈرگەن) نىڭ خانى تۇباتاۋنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 –
يىلىدىن 452 – يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 – يىلى
ئۇنىڭ پىتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ يىاۋچىلار)
تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە
پىتاسىغان. بۇ كىشىلەر غەربتىڭ رەڭلىك شىشەلىرىدىنمۇ
پىتاقىراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشەنى كۆرگەنلەر
ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشەلەر دىيىشكەن. ئاق ھون
سودىگەرلىرى رەڭلىك شىشە پىتاساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن.
شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، يۇنانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشەنى
مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پىتاقىلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى
تارىخىي پىاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت پىاكى
خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىرخىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە
پۈتۈنلەي قەتئى مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ شىمالى ۋېي
خاندانلىقىنىڭ پىتەختى داتۇڭغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك
شىشە پىتاساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان
بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ قىيىنچىلىقىمىزدىكىدەك
بولۇپ قالغان بولسا ، ئۇ چاغدا تۇباتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە
نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە پىتاساش
تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان پىاكى ناھايىتى يۇقىرى
باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن.
يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون
(مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)

سودى گەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشىنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى، جاسۇسلىرى بولسىمۇ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پىادىشاھ خەنئۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پىادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتىنىڭ ئاساسلىق يەم - خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەنئۇدى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر، قارامۇچ، پىياز، تۇرۇپ، قوغۇن، تاۋۇز، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا يىڭاق بىلەن ئانار كۆچىتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىگىچە پىاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 - ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پىاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پىاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ

كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇنقاۋ، پىپا، بالابار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا، داپ، نەي، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 – 618)، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسىنا بىكە، شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پىتايەختى ئۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە سۇجاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۆۋەن، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لىتاۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى،

كۈرىيە مۇزىكىسى،

چىڭ مۇزىكىسى،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى
جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە
خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كورىيە
مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار
مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيىبا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن
ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ
مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا
يىتارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640
– يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار
تۆۋەندىكىچە: 1. كۇچار مۇزىكىسى، 2. قەشقەر مۇزىكىسى، 3.
تۇرپان مۇزىكىسى، 4. غەربىي لىتاۋ مۇزىكىسى، 5. بۇخارا
مۇزىكىسى، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى، 7. كامبۇدژا مۇزىكىسى، 8.
كورىيە مۇزىكىسى، 9. يەن مۇزىكىسى، 10. چىڭ شاڭ
مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە
خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار
مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ
ئىچىدىكى غەربىي لىتاۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ
مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون مۇزىكىسى بولۇپ،
قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار
ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ، ئۇيغۇر مىللى
ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقىنىڭ ئەنئەنىۋى
ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن
ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلتاراشلىق ۋە
رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا
دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر، تام سىزما رەسىملىرى
ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، 7 – ئەسىرنىڭ

باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىنىڭ تاڭ سۇلالىسى
 پىئادىشاھى لى شىمىنىڭ (627 – 649) تەكلىۋىگە بىنائەن
 شىئەنگە كېلىپ ساكىتامۇنىڭ تىپىك سۈرئىتىنى سىزىپ
 بەرگەن. جۇڭگو رەسساملارى بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم
 سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ
 رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى
 يۇچىزىنىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى
 رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ
 قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن
 ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان
 ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولىمۇ بىمەنىلىك
 بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن
 ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىن
 چىققان مەشھۇر بۇددىست، راھىبلار 3 – ئەسىردىن باشلاپ بۇددا
 دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق
 ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان، شائىر
 كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك. كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ
 344 – يىلى تۇغۇلۇپ 431 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك
 ۋاقتىدا دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا
 كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ
 ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنيانانا
 دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى.
 كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىنيانانا
 مەزھىپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان
 چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق بۇددا راھىپىغا يولۇققان ۋە
 ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان
 خىنيانانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ
 ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان، ئۇ راھىپ ئۆزىنى

دۇنيادا تەڭداشلىرىڭىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىتىپ : "ئەگەر
 بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن
 مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە
 بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ راھىپ
 بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ قويىدۇ. بۇ ۋەقە غەربىي
 بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى
 غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ
 پەخىرلىتىش ھېس قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا
 كېلىپ ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ.
 كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكارلايدۇ.
 تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم
 سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ
 ئوۋىيغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە
 خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا ، مۇكەممەل ، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ
 چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن
 "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى
 قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى.
 جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا
 دىنىنىڭ نادان ، ساددا خەلقلەرنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان
 پتاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ
 ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن
 ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ،
 بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك
 تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 - 417) نىڭ خانى
 يىۋەن (مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە خان
 بولغان) مىلادىنىڭ 401 - يىلى كوماراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ
 شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ
 جاكارلىغان. يىۋەننىڭ يىتارىتىپ بەرگەن كەڭ

ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كوماراجىۋا شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. يىۋىشىيىن دائىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن - ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384 جىلىدىلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىيلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ، چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن، پەلسەپە، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ، ئۇلۇغ بۇددىست، پەيلاسوپ، داڭلىق تەرجىمان، تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 - ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ سايتاھەتچى ماگېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۆجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ، ئەھمانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك باكتىرىيە پىئادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، يىۋىچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىتىڭ 420 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىتىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يىتارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.